

Pospíšil, Ivo

**Existence, struktura, rozpětí a transcendence staroruské literatury :
(poznámky k některým metodologickým problémům)**

*Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. X, Řada
literárněvědné slavistiky. 1998, vol. 47, iss. X1, pp. [27]-37*

ISBN 80-210-1830-5

ISSN 1212-1509

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/103191>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IVO POSPÍŠIL

EXISTENCE, STRUKTURA, ROZPĚTÍ A TRANSCENDENCE STARORUSKÉ LITERATURY

(Poznámky k některým metodologickým problémům)

Stejně jako ve sféře lingvistiky klasická řečtina a latina a ve slovanském světě staroslověnština studují se nejstarší vývojové fáze národních literatur kvůli nim samým, tj. kvůli noetickým a estetickým hodnotám, které přinášejí, ale také jako nezbytné východisko studia celé národní literatury či dokonce její nejnovější vývojové větve. Vývoj medievistiky ve 20. století v souvislosti s expanzí literárněvědné metodologie zdůraznil zejména spojitost starších vývojových etap literatury s jejich moderní reflexí. Starší imanentní metody (ruská formální škola, New Criticism, strukturalismus) a další přístupy související s postmoderní ambivalencí, mezitextovým navazováním, metatextovostí a intertextovostí využívaly starších vývojových fází národních literatur k prezentování niterných spojitostí jednotlivých starších a novějších textů.

Nicméně starší vývojové fáze národních literatur — pokud mají být samostatně studovány — jsou suverénními součástmi světové literatury a nelze na ně uplatňovat mechanický hodiecentrismus, jako by vznikly jen proto, aby zrodily novou nebo moderní literaturu. Při studiu starších vývojových fází národních literatur setkáváme se ovšem s větší či menší fragmentárností, neúplností, nedokončeností, s rozsáhlými časovými průrvami a diskontinuitou.

Při studiu starší duchovní kultury badatel intenzivně pociťuje současně stejnost i jinakost, blízkost i cizost, stejně jako archeolog při zkoumání fragmentů materiální kultury: oscilace mezi přiblížením a odcizením, budováním kontinuity a vědomím faktické diskontinuity, porozuměním a nekomunikativností, známým a interpretovatelným a neznámým a obtížně interpretovatelným je specifikem takové práce. Takto se dívá bohemista na českou gotickou literaturu, anglista na staroanglickou a středoanglickou literaturu apod.

Staroruská literatura má — oproti jiným evropským literaturám — výrazné specifikum spočívající hned v několikerém vývojovém přeryvu,

zvláštní morfologicko-žánrové struktury a v poetologické návaznosti modelované novou ruskou literaturou. Zdá se, že problémy shrnuté v titulu jako existence, struktura, rozpětí a transcendence jsou jen zdánlivé v situaci, kdy byly již několikrát napsány ruské i jiné dějiny staroruské literatury a podstatné dílčí studie, kdy zejména zásluhou D. S. Lichačova vznikly práce o poetice staroruské literatury, jejím stylovém rozčlenění a vnitřně kontextovém propojení v souvislosti s teorií rituálního smíchu („smíchové“ kultury) M. Bachtina, a zásluhou S. Mathauserové si medievisté uvědomili jako nezvratné faktum i staroruskou teorii literatury (teorii slova). Zmíněné problémy tkví spíše ve vědomí **nesamozřejmosti uvedených pojmů, v prvé řadě nesamozřejmosti existence staroruské literatury.** Staroruská literatura jako celistvý fenomén se nezjevila našemu zraku ihned, ale byla pozvolna utvářena a modelována z roztroušených textů, které musely být objeveny, kriticky vydány a komentovány; z nich se formoval evoluční řetězec a literárněhistorické modelování muselo překlenout časové průrvy a vývojovou diskontinuitu. Při utváření sugestivního modelu staroruské literatury nikoli jako panoramatu izolovaných církevních a světských textů většinou nepůvodního charakteru, ale jako originální struktury sehrálo podstatnou úlohu *Slovo o pluku Igorově* jako tzv. centrální slovesná památka. Ještě Puškin — byť tehdy bylo již *Slovo* známo a publikováno — nevěděl nic o jevu, kterému se dnes říká „drevnerusskaja literatura“ — alespoň o něm neuvažoval jako o komplexním jevu. V poznámkách z let 1824–25, jež se týkají příčin, které zpomalily vývoj ruské literatury, a poezie tzv. klasické a romantické, není o staroruské literatuře ani zmínky; spíše se zdůrazňuje odvozenost ruské literatury z cizích paradigmat: „U nas ješče net ni slovesnosti, ni knig, vse naši znajija, vse naši ponjatija s mladencestva počerpnuli my v knigach inostrannyh.“ (A. S. Puškin: *Polnoje sobranije sočinenij v 10 tomach, t. 7, Moskva 1958, s. 323*). Podobný charakter má ostatně známý hyperbolický výrok V. G. Bělinského ze stati *Literární snění* (*Literaturnyje mečtanija, 1834*), že v Rusku není literatura.

Centrální postavení *Slova o pluku Igorově* (snad z konce 12. stol.) mimo veškerou pochybnost doložil jeho největší znalec D. S. Lichačov v knize *Slovo o pluku Igorově a kultura jeho doby* (1978). Spory kolem autenticity *Slova* již tehdy — zejména jeho zásluhou — pozvolna utichaly, ostrost konkrétních, většinou jazykovědných argumentů se ztupila; v tomto okamžiku použil ruský badatel **metody odstupu a nadhledu**: vzdálil se od konkrétního textu, aby jej uviděl v širších souvislostech a pokusil se **definitivně dokázat jeho pravost akcentací jeho kontextového charakteru.** Autenticita *Slova* je dokazována z toho, že je vyložitelné z dobových souvislostí, že mezi ním a ostatními staroruskými texty té doby existují vzájemné vazby, vzájemná podmíněnost. Cestu od faktografického, jazykově stylistického konkrétna ke kulturním makroblokům a sémiotice nastoupil Lichačov v 60. letech v době silného vlivu strukturalismu reprezentovaného v tehdejší SSSR zejména tartuskou školou J. Lotmana po známé poradě v Gorkém (1961) a publikací M. Bachtina — celková tendence znovu směřuje k pozdější prevalenci literární morfologie (viz jeho *Poetiku staroruské li-*

teratury z r. 1967) a ústí do generální sémiotiky (kniha *Poezie sadů* z r. 1982), i když je čas od času doplňována i vstupy do moderní literatury (úvod k prvnímu oficiálnímu sovětskému vydání Pasternakova Doktora Živaga, 1988, čes. 1990). Tato metoda, která se takticky vzdálila nekonečným textovým sporům a vyzvedla *Slovo* a jeho problematiku do jiné roviny, na jiné „patro“ literárněvědného výzkumu, však nemohla vyvrátit konkrétní pochybnosti (např. problém dynamické funkce přírody, metatextové návaznosti – Bojan a pěvec *Slova*, citové exaltace).

Tyto naše kontemplance nemají analytický záměr; bylo by však možné sledovat Lichačovovu metodu v její „odstupové“ a „nadhledové“ fázi a podívat se takto na období, kdy bylo *Slovo* objeveno, tj. přibližně na poslední dekádu 18. století. Nejde pouze o zdůraznění sentimentalisticko–preromantické adorace tajemné minulosti (Gothic Novel, předkřesťanské kultury — Macphersonovy keltské Zpěvy Ossianovy), ale o základní směřování ruské literatury, která od časů Petra I. staví na budování mostu k minulosti, který by spolu s vizí budoucnosti vytvořil časově tridimenzionální model světové říše; toto probuzení a tato cílevědomost byly povzbuzeny tažením Kateřiny II., jejím spojením s vůdčími duchy tehdejšího světa a jejím přechodným náběhem k liberalizaci. Hlavním cílem činnosti ruských intelektuálů (včetně spisovatelů) systémově od Petra I. je vnitřní transformace Ruska, která by mu umožnila stát se světovou velmocí: pseudoklasicistické hry A. Sumarokova, ódy M. Lomonosova a G. Děržavina, státoporné aspekty tvorby A. S. Puškina a jeho postoje k mezinárodnímu dění, umělecká a diplomatická činnost A. S. Gribojedova, sžrává kritika P. J. Čaadajeva, básnictví a publicistika V. A. Žukovského, stejně jako kritika V. G. Bělinského, metafyzická lyrika ústící do ideje Velkoruské říše sahající od Labe přes Nil po Ganges F. I. Ťutčeva, hledání nového uspořádání ruského duchovního života u L. N. Tolstého, F. M. Dostojevského a D. S. Merežkovského, válečná publicistika N. Gumiljova a M. Gorkého aj. jsou toho dokladem; jen u málokoho tento aspekt víceméně chybí (najdeme jej nicméně i u děkabristů usilujících na základě vnitřních reforem různého stupně radikálnosti o ruskou expanzi ve španělské Kalifornii a Tichomoří a o územní sblížení s USA, u revolučních demokratů navazujících na evropský utopický socialismus a pozitivismus a u křesťanských socialistů a narodníků hledajících „ruskou cestu“ ke světovosti) — snad to byl jen důsledný skeptik A. P. Čechov.

Mladý svobodný zednář N. M. Karamzin cestující po západní Evropě na prahu Velké francouzské revoluce může být emblémem tohoto úsilí: svými *Dopisy ruského cestovatele* (Pis'ma russkogo putešestvennika, 1791–92) poskytl nové možnosti například vývoji ruského románu. Pouhé srovnání Radiščevovy *Cesty z Petrohradu do Moskvy* (Putešestvije iz Peterburga v Moskvu, 1790) a jeho *Dopisů* plně postačí, abychom si uvědomili propastný rozdíl, který dělí tyto v podstatě časově souběžné texty. Právě toto dílo je nejen uzlovým bodem vývoje ruského románu a vůbec ruské literatury, ale také iniciací ruského velmocenského vědomí, ruské historické sebereflexe, která je z hlubin věků vyvolávána konfrontací s přelomovým vývojem v Evropě na pokraji Velké revoluce ve

Francii a napoleonských válek. Karamzin předvidavě naznačil možný vývoj, položil vedle sebe v takové intenzitě poprvé problém Ruska a Evropy, nastínil možná řešení, jichž se později chopili západníci a slavjanofilové, ruská filozofie a ruská historická a filologická věda: Rusové začali konstruovat své dějiny a svou literaturu a N. M. Karamzin našel na carském dvoře nové působiště a poslání.

Základním rysem Karamzinových *Dopisů* je snaha o syntetičnost, propojení heterogenních slovesných vrstev a románovou totalitu. Autor zde de facto plní podobnou úlohu, jakou ve sféře politiky, ekonomiky a vojenství plnil Petr Veliký: snaží se přivlastnit si vše, čím prošla evropská kultura od středověku po konec 18. století, současně se však tím snaží sledovat jasný cíl, totiž vytvoření nového, „ruského“ celku. Novost literatury, kterou tvoří, si Karamzin uvědomil již na samém počátku v metatextové pasáži upomínající na „staré“ a „nové“. Kdysi začal psát román a chtěl ve fantazii jet do zemí, kam se nyní vydal. Když vyjel z Ruska, spálil tento románový rukopis a začal psát nový.

Pozdější přílohou *Dopisů* je *Několik slov o ruské literatuře* (Neskol'ko slov o ruskoj literature) stylizovaných jako francouzsky psaný dopis redakci hamburského časopisu *Spectateur du Nord* roku 1797 v podobě informace o Rusku určené evropskému čtenáři, v níž srovnává *Slovo s Ossianem* a dodává, že zmínka o Bojanovi znamená, že i před pěvcem *Slova* byli na Rusi velcí pěvci, jejichž výtvoři zničil čas. Je to vskutku delikátní motiv: *Ossian* byl odhalen jako podvrh skotského učitele Jamese Macphersona (1776–1796) a i když je dnes především díky již zmiňovanému D. S. Lichačovovi *Slovo* konvenčně pokládáno za autentickou literární památku středověku, pochybnosti zůstávají. Karamzinův popis básnického textu může tedy být sebechvalným líčením vlastního díla, konstruováním tradice a generačních poetologických řetězců (Bojan – pěvec *Slova* – Karamzin); úporná snaha vytvořit celek ruské literatury s minulostí a přítomností, její obraz v zahraničí jako fenomén kulturně hodnotový a především cestivý, který je zcela srovnatelný se zachovanými texty evropských literatur, může být vykládána i jako počátek systematického ruského modelování a scelování existující autentické literatury středověku chápaného takřka jako státní úkol.

Cílem tohoto zamyšlení není ovšem znovu otvírat problém autenticity *Slova*, k němuž se v minulosti vyjádřili — ať tak či onak — povolanější, kromě D. S. Lichačova také R. Jakobson, A. Mazon a jeho český sorbonnský žák J. Frček, jenž poprvé upozornil na souvztažnost *Slova* a *Zadonščiny*. Podle nepsané konvence je *Slovo* pokládáno za autentickou součást literatury ruského středověku a takto je traktováno v ruských i západních dějinách ruské literatury, přičemž se o pochybnostech někdy naprosto mlčí, i když k památce a historii její percepce patří (např. v *Cambridge History of Russian Literature*, 1989); „černá skříňka“ však nicméně ukazuje na nesamozřejmost utváření staroruského písemnictví, v němž má tento text ústřední interpretační a kontextovou pozici.

Problém existence staroruské literatury tvoří dvojedinost s problémem její identity či obnovované identity v kadlubu zásadních historických událostí. S těmito okruhy je spojena otázka jazykové, kulturní a teritoriální identity,

decentralizace a disperze („feudální rozdrobenosti“), tatarského vpádu, následné okupace a koexistence, územní dezintegrace, hledání nových mocenských center a nového „sbírání ruských zemí“ — to vše vyvolává otázku po vnitřní jednotě. Z historických kataklyzmat a přerývů se pokaždé noří poněkud jiná země a jiní lidé, tedy i jiná, transformovaná literatura, jejíž proměna patrně překračuje rozpětí pouhé nové historické periody. V těchto proměnách se pak různě jeví i problém Ruska a Evropy jako přibližování a oddalování a nakonec vzdálení ze sféry latinizované kultury. Nové Rusko se muselo k nové Evropě pak jen zvolna propracovávat zhruba od období smuty. Identita a jednota staroruské literatury bude muset být studována neaprioristicky, sine ira et studio na důsledně komparativně genologické bázi; zevrubné studium pramenů, eventuálně nové edice, reedice a komentáře mohou vrhnout nové světlo na případné časové průrvy a morfologické švy a přispět k novému nazírání fenoménu staroruské literatury.

S tím ovšem souvisí **problém její struktury a periodizace** a opět nesamozřejmosti těchto kategorií: stejně jako není jedno středověké Rusko, není ani jedna staroruská literatura, nemluvě o tom, že toto písemnictví v jeho nejstarší vývojové fázi se stalo koiné Rusů, Ukrajinců i Bělorusů (staroukrajinská a staroběloruská literatura). Ostatně podobně se rekonstruoval i vývoj jiných literatur (staroanglické či anglosaské — středoanglické — novoanglické s hiátem v 17. století v době pádu absolutistické monarchie, občanské války, republiky, restaurace a konstituční monarchie; srov. např. charakter díla W. Shakespeara a A. Popea, jejichž odlišnost není dána jen odlišností uměleckého slohu). S odvoláním na dekonstruktivisty lze říci, že literatura obecně a její starší fáze zvláště netvoří úhlednou slovesnou strukturu, ale přerývanou, vnitřně rozpornou, mnohokrát se převtělující a zpětně teleologicky a utilitárně modelovanou entitu; nejde o svévoli či dokonce zlovůli, ale o běžný, ale ne vždy uvědomělý přístup přítomnosti k minulosti. Lze jistě právem položit otázku, zda — při podmíněném uznání celistvosti staroruské literatury — by bylo možné využít výraznějšího vnitřního členění, které by do jisté míry rezonovalo s pojmy aplikovanými v bohemistické medievistice (staročeská — starší česká literatura).

Terminus a quo a terminus ad quem staroruské literatury je otázkou jejího rozpětí a eventuální transcendence. Znovu a v jiné podobě se tu vrací **problém literárního kontinua**: neměli bychom si dát vsugerovat jeho samozřejmost a objektivnost; to je dáno nejen objektivně v textech a jejich zřetězení, ale také v subjektivně volném literárněvědném modelování, které je legitimní součástí literárního vývoje. **Rozpětí a transcendence staroruské literatury** jsou dány procesem oddělování od latinizované Evropy, decentralizací, kulturní disperzí a nalezením nových center. Souvisí s tím i otázka meziliterárních centristů, jak o nich bádala Ďurišinův tým (viz připojený soupis literatury a některé naše práce). Identita, rozpětí (rozsah) a transcendence (penetrace do nové literatury) staroruské literatury není dána cizostí ve vztahu k evropským literaturám, ale oscilací stejnosti a jinakosti; z ní vyplývá i její evropská interpretace. Jednou se v ruské literatuře obecně (a ve staroruské zvláště) hledají evropské

modely a jejich realizace (renesance, baroko, rokoko; to se ostatně děje i v jiných slovanských, zejména jiho- a východoslovanských literaturách), podruhé v petrifikaci naprosto odlišných modelů a zcela jiného vývojového paradigmatu. V poslední době tak proti sobě stojí evropské nebo ruské evropeizující pohledy na periodizaci ruské literatury a zcela jiná, posunutá paradigmatata (např. Kožinová návrh nové periodizace vychází ze zpoždění ruské literatury o 200–300 let: od Lomonosova po Puškina probíhá ruská renesance, Gogolovy povídky představují ruské baroko, mladý Dostojevskij reprezentuje svými Chudými lidmi a Bílými nocemi období sentimentalismu, novoromantismus je vlastně romantismem a kritický realismus se tak posunuje do 70.–80. let 19. století). Naše pojetí staví na prae–post efektu: pro ruskou literaturu obecně je charakteristické přejímání cizích modelů a jejich transformace, která působí jako současně nedokonalá a současně inovovaná imitace. Proto může praefáze působit jako postfáze (např. L. N. Tolstoj nebo F. M. Dostojevskij opírající se o předromantické struktury — osvícenství, sentimentalismus — působí jako tvůrci nové vývojové fáze světové literatury).

V staroruské literatuře je zpochybnitelný jak terminus a quo, tak terminus ad quem. V prvním případě jde o diferenciaci jazykovou a literární; počátek staroruské literatury ještě nemusí být identický s počátkem východoslovanského spisovného jazyka (staroslověnštiny, církevní slovanštiny východoslovanské redakce); nejde ani tak o spor týkající se vzniku, vývoje a podstaty ruštiny jako konglomerátu spisovného jazyka jihoslovanského původu a mluveného jazyka východoslovanského, o psané a ústní prameny ruštiny, ale o autentičnost staroruské literatury, o její tematické, morfologické a generické vymezení jako zvláštního celku. I v tom má *Slovo* — spolu s jinými texty, především s hagiografiemi, kázáními a poučeními — klíčový význam.

Jiné jsou otázky spjaté s termínem ad quem. Zde je nejpodstatnější problém poměru staroruské literatury a tzv. literatury 18. století. K tomu řekl podstatné slovo ruský literární historik žijící od 20. let v pražské emigraci Jevgenij Alexandrovič Ljackij (1868–1942), ústřední osobnost ruské, resp. běloruské emigrace; Ljackij byl počátkem roku 1921 povolán do Prahy na Filozofickou fakultu Karlovy univerzity jako první profesor ruské řeči a literatury (jmenován T. G. Masarykem s účinností od 1. 5. 1922), funkci řádného profesora vykonával od 16. 3. 1927 až do uzavření českých vysokých škol nacisty, kdy byl dán do penze.

První část *Historického přehledu ruské literatury*, která vyšla v překladu Ž. Pohorecké nákladem Slovanského ústavu v Praze roku 1937, obsahuje právě výklady staroruské literatury (11.–17. století). Autor si kladl hned několik cílů: první bylo sepsání ucelených dějin literatury zmíněného období, druhým snaha prezentovat ruskou literaturu nejstaršího období plasticky v ukázkách: *Přehled* tak může současně fungovat jako zrcadlová antologie, neboť čtenář má k dispozici jak originální znění, tak český, v podstatě umělecký, básnický překlad pod čarou. Tato skutečnost činí z obou částí Ljackého *Přehledu* dílo ojedinělé nejen v českých poměrech a dodáváme, že v češtině neexistuje dosud důkladnější pří-

ručka tohoto typu. Ljackij chtěl však zároveň vyložit vývojové zákonitosti literatury a specifikum ruského národního písemnictví a jeho filozofii.

Materiál staroruské literatury vedl autora k tomu, aby maximum pozornosti věnoval společenskému vývoji a cizímu působení (Byzanc). Nicméně východiskem mu je literární morfologie jako průsečík všeho, co umělecký proces obklopuje. Když píše o letopisu, zkoumá epiteta, příměry, souzvuky, popisy i naraci. Současně doceňuje úzký genetický vztah orální slovesnosti a písemnictví právě na ruské půdě (pasáže o staré písňové formě). V tom se jeho postupy podobají koncepci tzv. organické kritiky Apollona Grigorjeva. Na rozdíl od Wellkovy a Warrenovy koncepce vnitřního (intrinsic) a vnějšího (extrinsic), která jako vnitřní chápe právě morfologii a jako vnější vše kolem artefaktu, Ljackij chápe „literárnost“, tj. techniku, řemeslo, jako vnější, které vytváří předpoklady k vnitřnímu, tedy k tomu, co zkoumají duchovědy jako vlastní umělecké sdělení, jako literární transcendenci, k níž je morfologie prostředkem. V tomto místě navazuje Ljackij na přístupy ruského lingvisty a psychologa literatury A. A. Potebni, který mluví o vnější formě, vnitřní formě a obsahu, avšak v poněkud posunutém významu. Jak dokládají poznámky a bibliografické údaje, byl E. Ljackij detailně obeznámen nejen s ruskými pracemi z literární vědy i z okruhu, jímž se zde zabýval, nýbrž také s pracemi středoevropskými a západoevropskými. To, že nikde neuvádí známé kompendium A. Vrzala (A. G. Stína), může být způsobeno metodologickým nesouladem s narodnickými kritiky, jako byl A. Skabičevskij, z nichž Alois Augustin Vrzal (A. G. Stín) hojně čerpal, ale možná také špatnou informovaností (sám A. Vrzal si stěžoval, že se knize kládou v Praze překážky) nebo tím, že pokládal knihu za příliš epigonskou.

Ljackého pojetí staroruské literatury se blíží pojetí N. K. Gudzije, oděského žáka pozdějšího profesora brněnské Masarykovy univerzity Sergije Vilinského (1876–1950), který byl ostatně krátce — v zimním semestru 1913 — učitelem M. Bachtina (ten pak přestoupil do Sankt-Pětěrburgu), ale liší se od něho důrazem na mezinárodní kontext staroruské literatury. Oproti D. S. Lichačovovi jsou poetika a stylové proudy vyloženy explicitně v širších sociálních a národních souvislostech. Staroruská literatura není viděna jako pouhá reflexe cizích vzorů, které jsou na ruské půdě modifikovány, současně se však nechápe ani jako po staletí uzavřený celek (zasahování byzantské kultury, které mělo formotvorný a žánrotvorný význam, působení západních modelů via Litva a Polsko). Pro Ljackého je staroruská literatura kategorií svébytnou, vyložitelnou především z vlastního vnitřního pohybu: najdeme tu sice partie věnované překladové literatuře, ale nikoli srovnávací analýzy stop renesance, humanismu a baroka v ruském prostředí. Koncepčně nová byla, jak jsme již připomněli, integrace ruské lidové epiky jako axiologicky i esteticky rovnocenné součásti celonárodní literatury. Podobné pojetí nacházíme i v pracích F. Wollmana, který v Slovesnosti Slovanů (Praha 1928) i v dalších dílech důsledně vychází z jednoty orální a literární produkce. E. Ljackij doceňuje v literární vědě také geografický faktor a názorně jej dokládá osou sever – jih, protikladem, který nezmizel ani v dalším vývoji ruské literatury a který na sobě nese pečeť vstupu mediteránnosti, jak se

o tom v posledních letech psalo v souvislosti s mediteránním centrismem v pojetí již zmíněného Ďurišina týmu.

Druhá část *Historického přehledu ruské literatury* má podtitul *Ruské písemnictví osmnáctého století* a z původního ruského rukopisu ji přeložila opět Sofie (Žofie) Pohorecká, a to — až na několik nevýrazných rusismů lexikálních a syntaktických — kvalitní češtinou. Tato část nikdy nevyšla a čerpáme proto z jediného dostupného exempláře stránkové korektury (v literární pozůstalosti Jevgenije Ljackého se však zachoval rukopis druhého dílu). Ljackij ve stručném úvodu jemně odstiňuje ruské středověké písemnictví od klasiky 19. století („zlatý věk“), mezi nimiž stojí právě literatura 18. století jako důležité tranzitivní pásmo: „Podle přesvědčení autorova ruská literatura XVIII. století není něčím samostatným a jakoby vnitřně celistvým v poměru k literatuře století následujícího: chronologická hranice je tu vytvořena čistě technickým dělením látky a v kulturně historickém chápání tvůrčího procesu je vyumělkovaná. Autor pokládá názor, podle něhož vstup ruské literatury na světové kolbiště má být připisován teprve století XIX., za mylný, přičemž údobí Kantěmirovo a Lomonosovo mělo již býti včleněno v středověké písemnictví jako jeho ukončení. Karamzin a Děržavin vytvořili skvělé stupně k palladiu tvorby ozářené jménem Puškinovým. Obě století jsou stále jediným hnutím národní vůle v živelném zápasu kontrastů vytvářející Rusko, s vysokou duchovní kulturou, s ideály všelidského souladu a míru. Tento zápas se zvláště široce vyvinul, když přecházel z tmavých chalup, ozářených lampičkami nábožných písmáků, a sahal až do světlých sálů akademických poslucháren a na všechny cesty, na nichž se křížily zájmy vědeckého poznání světa s novými názory na přetvoření základů veřejného a státního života.“ (E. Ljackij: *Historický přehled ruské literatury. Část II. Ruské písemnictví osmnáctého století. Přel. z ruského rukopisu Ž. Pohorecká, nákladem Slovanského ústavu, Praha 1941, s. 5–6, korektura*). I když toto pojetí není dnes všeobecně přijímáno, tj. buď se 18. století bere jako alespoň autonomní oblast staroruského písemnictví, nebo se do jisté míry přijímají koncepce V. Kožinova, který popřel existenci klasicismu na ruské půdě a jevy 18. století pokládal z větší části za renesanční, přesto vysoké hodnocení této literatury nikoli jen jako „dílny“, kde se třfí literární řemeslo, ale jako prvního vykročení ruské literatury do Evropy a světa, anticipuje do značné míry dnešní pojetí.

Již uvedený příklad Karamzinových *Dopisů* a Radiščeovy *Cesty* ukazuje, že v ruském 18. století dochází k **vplývání ruského středověku do novověku, že za fasádou vnější imitace evropských směrů a stylů se niterně ukládají renesanční paradigmatata; z toho důvodu je tzv. literatura 18. století uměle, konvenčně utvořeným pojmem, tranzitivním pásmem, z něhož je nutno starou a novou literaturu stopovat doslova dílo od díla: středověk a novověk, stará a nová literatura nevytvářejí následnost, posloupnost, ale jdou paralelně, koexistují, staroruská literatura vplývá do novoruské. Odtud je již zřejmější, proč mohla nová ruská literatura mobilizovat tolik energie k rekonstituování své nejstarší fáze: souvisela s ní totiž — alespoň s jejími novějšími fragmenty — geneticky bezprostředně — na rozdíl například od situace v české**

literatuře. Struktura, tvar a rozpětí staroruské literatury tak transcenduje do novověku a vytváří most — byť úzký — jako komunikační kanál spojující v krásné literatuře a jejím estetickém kódu ruský středověk a novověk. Kromě Kožinovy „nové“ periodizace založené na ruském zpoždění a tím i na určitém fázovém posunu a kromě námi navrhovaného prae–post efektu (paradoxu) existuje ještě vysvětlení spočívající na zcela samostatném vývojovém paradigmatu ruské literatury či na koncepci N. Konrada, který se domnívá, že každá literatura musí zákonitě projít stejnými nebo podobnými vývojovými fázemi, ovšem v různých historických údobích (i v japonské literatuře objevil „renesanci“). Ruská literatura by v tomto paradigmatu nebyla tedy žádnou výjimkou. Otázka je, zda také tento postup vycházející zvnějšku, tedy v daném případě z evropských zkušeností, kritérií, z evropské morfologie a pojmosloví (renaissance), v sobě již neobsahuje onu těžce odstranitelnou, přilnavou částičku metody, která ulpěla na zkoumaném materiálu a deformovala jeho poznání — tedy to, čemu Francis Bacon v Novém organon (Novum Organon, 1625) říkal *idola specus* a *idola fori*.

LITERATURA

- Bachtin, M: Estetika slovesnogo tvorčestva. Moskva 1979.
- Bachtin, M.: Voprosy literatury i estetiki. Moskva 1975.
- Brown, W.: A History of Eighteenth–Century Russian Literature. Ann Arbor 1980.
- D. Čiževskij: History of Russian Literature, from the Eleventh Century to the End of the Baroque. The Hague 1960.
- Dorovský, I.: Balkán a Mediterán. Brno 1997.
- Đurišin, D.: Teória medziliterárneho procesu I. Bratislava 1995.
- Ejchenbaum, B.: Skvoz' literaturu. Sbornik statej. Leningrad 1924.
- Fennel, J. — Stokes, A.: Early Russian Literature. Berkeley 1974.
- Grigor'jev, A.: Estetika i kritika. Moskva 1980.
- Gudzij, N. K.: Istorija drevnej ruskoj literatury. Moskva 1938 (viz také americké vydání Early Russian Literature, New York 1949).
- Istorija ruskoj literatury XI–XVII vekov (red. D. S. Lichačov). Moskva 1980.
- Istrin, V.: Očerki istorii drevnerusskoj literatury domoskovskogo perioda 11–13 vv. Petrograd 1922.
- Konrad, N. I.: Zapad i Vostok. Stat'ji. Moskva 1972.
- Kožinov, V.: K sociologii ruskoj literatury XVIII–XIX vekov (K probleme literaturnych napravlenij). In: Literatura i sociologija. Chudožestvennaja literatura, Moskva 1977, s. 137–177.
- Lichačov, D. S.: Kul'turnoje nasledije Drevnej Rusi. Moskva 1976.
- Lichačov, D. S.: Literatura drevnej Rusi v literaturnom processe srednevekov'ja. Moskva 1980.
- Lichačov, D. S.: Poetika drevnerusskoj literatury. Leningrad 1967.
- Lichačov, D. S.: Poezija sadov: k semantike sadovo–parkovyh stilej. Moskva 1982.
- Lichačov, D. S.: Razvitije ruskoj literatury X–XVII vekov. Epochi i stili. Leningrad 1973.
- Lichačov, D. S.: „Slovo o polku Igoreve“ i kul'tura jego vremeni. Leningrad 1978.

- Lichačov, D. S.: *Velikoje nasledije. Klassičeskije proizvedenija literatury Drevnej Rusi*. Moskva 1975.
- Ljackij, E.: *Historický přehled ruské literatury. Část I. Staré ruské písemnictví (XI.–XVII. stol.)*. Nákladem Slovanského ústavu, Praha 1937, přel. Žofie Pohorecká.
- Ljackij, E.: *Historický přehled ruské literatury. Část II. Ruské písemnictví osmnáctého století*. Praha 1941, s. 5 (jediný zachovaný výtisk má podobu korektur svázaných do pevných desek).
- Mathauserová, S.: *Cestami staletí. Systémové vztahy v dějinách ruské literatury*. Praha 1988.
- Mathauserová, S.: *Drevnerusskije teorii iskusstva slova*. Praha 1979.
- Orlov, A.: *Drevnjaja russkaja literatura XI–XVII vekov*. Moskva — Leningrad 1937.
- Osemnásťe storočie v ruskej literatúre. Z odpovedný red. Oľga Kovačičová. Bratislava 1996. Rec.: I. Pospíšil, *Slavia* 1997, roč. 66, seš. 1, s. 111–113.
- Pereverzev, V.: *Literatura Drevnej Rusi*. Moskva 1971).
- Picchio, R.: *Storia della letteratura russa antica*. Milano 1959.
- Písemnictví ruského středověku. Od křtu Vladimíra Velikého po Dmitrije Donského. Výbor textů 11.–14. století (s úvodní studií Zoe Hauptové Počátky literární vzdělanosti na Kyjevské Rusi, s. 11–33)*. Přel. E. Bláhová, Z. Hauptová, V. Konzal. Praha 1989.
- Pospíšil, I.: *Mediteránní centrismus a ruská literatura*. Universitas 1995, č. 2, s. 14–19.
- Pospíšil, I.: *Povaha a vývoj ruského románu (Nástin problematiky)*. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, XLV, D 43, 1996, s. 53–66.
- Pospíšil, I.: *Rozpětí žánru*. Brno 1992.
- Pospíšil, I.: *Ruská literárněvědná metodologie 19. a počátku 20. století. Studie — texty*. Praha 1988.
- Pospíšil, I.: *Srdce literatury: A. A. Vrzal*. Brno 1993.
- Pospíšil, I.: *Syntetická metodologie Apollona Grigorjeva*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, D 36–37, 1989–1990, s. 57–66.
- Pospíšil, I.: *Východoslovanské meziliterární centrismy na pozadí balkánských centrismů*. Zborník Matice srpske za slavistiku, Beograd 1994, 46–47, s. 19–27.
- Pospíšil, I.: *Život protopopa Avvakuma a Karamzinovy Dopisy ruského cestovatele jako uzlové body ve vývoji ruského románu*. Litteraria Humanitas V; Západ a Východ — Tradice a současnost (Literární směry a žánry ve slovanských a západních literaturách jako reflexe stavu světa), Brno 1998, s. 85–109.
- Pospíšil, I. — Zelenka, M.: *Meziliterární společenství — meziliterárnost — meziliterární centrismus — světová literatura (Ke koncepci Ďurišinova týmu)*. Opera Slavica, VII, 1997, 1, s. 13–21.
- Pospíšil, I. — Zelenka, M.: *Pojem a koncepce světové literatury*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, D 42, 1995, s. 103 – 112.
- Pospíšil, I. — Zelenka, M.: *Pozapomenutý text: Historický přehled ruské literatury Evžena Ljackého*. Biele miesta II, Nitra, v tisku.
- Pospíšil, I. — Zelenka, M.: *René Wellek a meziválečné Československo. Ke kořenům strukturální estetiky*. Brno 1996.
- Potebnja, A. A.: *Estetika i poetika*. Moskva 1976.
- Stfn, A. G. (A. Vrzal): *Historie literatury ruské dle A. M. Skabičevského a jiných literárních historikův*. Šašek a Frgal, Velké Meziříčí 1893.
- Teksty sovětského literaturovědeckého strukturalizma*. Herausgegeben und eingeleitet von Karl Eimermacher. München 1971.

Wellek, R. — Warren, A.: *Theory of Literature*. New York 1942, čes. jako *Teorie literatury*, Olomouc 1996, přel. Miloš Calda, poznámky a bibliografii přel. Miroslav Procházka, revize překladu Miroslav Procházka, doslov Zdeněk Stříbrný.

THE EXISTENCE, STRUCTURE, RANGE AND TRANSCENDENCE OF OLD RUSSIAN LITERATURE (Reflections Concerning Some Methodological Problems)

The author of the present study analyses several clusters of problems linked with the study of Russian literature in general and Old Russian literature in particular. He accentuates the fact that the existence of Old Russian literature, its structure, range and transcendence are not self-evident; they were modelled by literary scholarship as integral part of literature, culture and thought. The key-role of the famous Russian medievalist D. S. Likhachev, expert in the *Igor Tale*, seems to be obvious. The central position of the *Igor Tale* is an uncertain point in the Old Russian literature paradigm; the author of the present study demonstrates Likhachev's method of bird's-eye view and distance in his book „*Igor Tale and the Literature of Its Time*“ (1978) and tries to analyse the rise of Russian national consciousness (N. M. Karamzin's *Letters of a Russian Traveller*, 1791–92; his information concerning the *Igor Tale* in *Spectateur du Nord* published in Hamburg) as a decisive factor of the birth of Old Russian literature in the form of a complex, unified entity. The beginnings of Old Russian literature needn't be identical with the rise of literary language in the territory of East Slavs (Old Church Slavonic); its range depends on the periodization of Russian literature as a whole (V. Kozhinov's „new periodization“). The problem of its limits (*terminus ad quem*) is linked with the so-called 18th-century Russian literature usually understood as an autonomous period. The author of the study quoting the views of E. Lyatsky asserts that the boundary between the Russian Middle Ages and Modern Times is not sharp: it can often be traced in the work of one writer or even inside a single artifact. The return towards the new and closer reading of the literature of that period seems to be an inevitable condition. The gradual integration of the medieval vision of the world into the new literature partly caused by the weak and unfinished process of secularization probably represents one of the dominant specific features of Russian literature in general.

